

др Драган Новаковић
научни саветник
Управа за сарадњу са црквама и верским заједницама
Министарство правде

Решавање верског питања у Краљевини СХС/Југославији и доношење закона о признатим вероисповестима

Сажетак: Представљени су услови у којима је Краљевина Југославија решавала сложено питање* положаја црква и верских заједница, које су до уједињења деловале у различитим и често супротстављеним правним и политичким системима. Политички договори конкретизовани су кроз уставе у којима није примењено модерно начело о одвојености црква и верских заједница од државе. Извршени државни удар успоставио је нову политичку реалност обележену промовисањем концепције државног и националног јединства. Евидентан утицај верских заједница на различите слојеве становништва допринео је њиховом укључивању у остваривање нове политике, из чега је произашло доношење посебног законодавства и интензивирање преговора са Ватиканом о усвајању конкордата, ради уређивања положаја Римокатоличке цркве. Донети закони јасно показују да су цркве у одређеној мери успеле да елиминишу утицај државе и обезбеде самосталност у решавању свих питања директно повезаних са очувањем и поштовањем унутрашњег поретка. Општа концепција закона не даје за право ни једној страни да се прогласи за победника, јер је режим на прикладан начин остварио контролу над конфесијама и елиминисао недозвољен концепт државне цркве, уз задржавање решења о црквама и верским заједницама као јавним установама од посебног значаја.

Кључне речи: Краљевина Југославија, верско питање, законодавство, цркве и верске заједнице, конкордат.

Увод

Заговорници идеје и креатори плана о стварању државе, која би после окончања Првог светског рата обухватила све Јужне Словене, били су свесни чињенице да ће њена стабилност у великој мери зависити од правилног решавања верског питања. Спор рад Скупштине Краљевине на доношењу верског законодавства био је последица укупне нестабилности и политичких борби које су обележиле прве године постојања нове државе, као и неспремности Владе да успостави јединство неких верских заједница на целој државној територији. Извршени државни удар по-

* Рад је настао у оквиру пројекта бр. 179078 „Српска теологија у двадесетом веку: фундаменталне претпоставке теолошких дисциплина у европском контексту – историјска и савремена перспектива“, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

четком 1929. године, распуштање скупштине и суспендовање Устава, поставили се пред креаторе нове политичке стварности неопходност тражења савезника за реализовање непопуларних и од највећег дела народа неприхваћених решења. Процесујући да ће промовисани концепт националног и државног јединства бити тешко остварив уколико се распламсају и заоштре верске супротности, нове политичке снаге су пажљивим маневрима и сталним нуђењем концесија покушавале да придобију вођства Српске православне цркве и Исламске верске заједнице и ставе их у функцију остваривања својих интереса. Настојећи да учврсти и на неки начин гарантује договорено, држава је за петнаест месеци од увођења диктатуре донела комплетно верско законодавство усвајајући законе о Српској православној цркви и Исламској заједници, али и Верској заједници Јевреја и евангеличко-хришћанским и реформованој хришћанској цркви. Одговарајући закон није донет о Католичкој цркви, јер су увелико трајали сложени преговори чији је крајњи циљ био усвајање Конкордата.

Закони усвојени пре више од осамдесет година и данас изазивају одређене недоумице и полемике у стручним круговима, а свој допринос усложњавању неспоразума дају и политичари склони нереалном оцењивању и некој врсти глорификовања свега што је створено у том периоду. Некритички однос према законским решењима из тог периода непосредно је утицао на стварање атмосфере о њиховој актуелности и могућности да буду узор или нека врста полазног обрасца према коме и данас могу бити уређивани односи између државе и цркава и верских заједница. Најчешће се заборавља и прећуткује историјска истина да се ради о текстовима насталим у време диктатуре, проистеклим из сложених компромиса и политичке филозофије снага које су је извеле и подржале и да понуђена решења нису била прави одраз тадашњих потреба цркава и верских заједница на које се односе, а ни свеукупних друштвених околности којима су били омеђени и из којих су произашла.

Сматрајући да наведене законе треба још једном пажљиво и критички преиспитати и са њима упознати научну и стручну јавност настао је овај текст. Утврдивши постојање бројних заједничких одредаба и решења, прво је представљен сваки закон појединачно, а затим делови уграђени у све законе груписани према сродности материје. Таква приступ омогућава утврђивање неке врсте јединствене основе на којој су закони засновани и идентификовање главних циљева и намера законодавца. Важно је напоменути да се текст односи само на четири закона о главним црквама и верским заједницама донетим 1929. и 1930. године, а не и на бројне законе о различитим сегментима верског живота усвајаним током постојања Краљевине.

1. Решавање верског питања у Краљевини СХС/Југославији

Цркве и верске заједнице задржале су идентичан правни положај као у земљама које су ушле у састав нове државе од стварања Краљевине СХС 1. децембра 1918. године до усвајања првог Устава 28. јуна 1921. године.¹ Постојање бројних нација

¹ Правни положај верских заједница у земљама које су ушле у састав Краљевине СХС представљен је детаљно у следећим текстовима: Слијепчевић, Ђ., Историја Српске православне цркве, друга књига,

и различитих вера на територији коју је обухватила држава Јужних Словена, одлучујуће су допринели да регент Александар већ 6. јануара 1919. године изда Прокламацију којом је гарантована равноправност свих вера у Краљевини и потврђено елиминисање повлашћеног положаја и државног статуса православне цркве у Србији и Црној Гори договорено Крфском декларацијом.² Сложена међунационална и међуконфесионална ситуација у новој држави утицала је на савезничке силе да још на мировним преговорима поставе питање заштите мањинских заједница. Привременим законом од 10. маја 1920. године о Уговору између савезничких сила и Државе Срба, Хрвата и Словенаца, потписаним 10. септембра 1919. године, нова држава се обавезала да сви становници имају право на слободно јавно и приватно вршење обреда сваке религије, чије исповедање неће бити у супротности са јавним поретком и моралом.³

Преузете међународне обавезе и деловање различитих вероисповести у новој држави, допринели су формирању Министарства вера Краљевине СХС о чему је краљ издао указ 7. децембра 1918. године.⁴ Према уредби објављеној 31. јула 1919. године, Министарство вера вршило је врховну надзорну и највишу управну власт над свим верским пословима, који припадају државној надлежности. Уважавајући фактичко стање и значајне правне разлике на појединим подручјима нове државе, прилагођен је управни делокруг Министарства. Комплетну управну надлежност у последњој инстанци, која је раније била у делокругу рада министарстава за црквене послове, Министарство вера је добило на територији Србије и Црне Горе. Када су у питању краљевине и земље заступане у царевинском већу, као и Босна и Херцеговина, преузете су надлежности које су припадале министарству богоштовља и наставе, односно заједничког Министарства финансија у Бечу, док је у Хрватској и Славонији новом органу припала управа у верско-политичким пословима вршењем од краља или владара као врховних носилаца извршне власти.⁵

Крфска декларација, Прокламација регента Александра и Сенжерменски уговор указивали су на могућност да Уставотворна скупштина прихвати начело

Минхен, 1966; Веселиновић, Р., Преглед историје карловачке митрополије од 1695. до 1919. године“, стр. 221-240; Дурковић Јакшић, Љ., Удео цетињске митрополије у борби за успостављање редовног стања у Српској православној цркви; Боца, С., епископ далматински, Српска црква у Далмацији и Боки Которској, стр. 271-290; Веселиновић, Р., Српска православна црква у Босни и Херцеговини, стр. 319-330; Веселиновић, Р., Преглед историје цркве у Старој Србији и Македонији од 1766. до 1919. године, стр. 331-336, све у: Српска православна црква 1219-1969, споменица о 750-годишњици аутокефалности, издање Светог архијерејског синода СПЦ, Београд, 1969; Церанић, И., Конфесионалне заједнице у Југославији, зборник Вјерске заједнице у Југославији, Загреб, 1970, стр. 7-44; Шехић, Н., Аутономни покрет муслимана за вријеме Аустроугарске управе у Босни и Херцеговини, Сарајево, 1980.

² Радић, Р., Вером против вере, Београд, 1995, 20. Видети, такође, Троицки, С., Верска политика Краља Ујединитеља, Летопис матице српске, књига 343, свеска 1, 1935, стр. 13.

³ Наведени Привремени закон инкорпориран је у Видовдански устав у одељак други – Основна грађанска права и дужности иза члана 4, Устав Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца (Видовдански устав), Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, ванредни број (142а), Београд, 28. јуни 1921.

⁴ Гардашевић, Б., Организационо устројство и законодавство православне цркве између два светска рата, Српска православна црква 1920-1970, споменица о 50-годишњици васпостављања Српске патријаршије, издање Светог архијерејског синода СПЦ, Београд, 1971, стр. 37-64.

⁵ Уредба о устројству Министарства вера од 31. јула 1919. године, Службене новине Краљевине СХС, број 86 од 22. августа 1919. године.

одвојености цркве од државе и тако на јединствен начин реши затечено хетерогено стање у правном положају конфесионалних заједница у новој држави. Устав од 28. јуна 1921. године напушта систем државних цркава, али не спроводи доследно начело о одвојености верских заједница од државе. Верске заједнице добиле су статус „јавних установа са специјалним положајем у држави и посебним привилегијама“ и овлашћењем да у име државе врше неке јавно-правне послове.⁶ Видовдански устав, а слична решења задржао је и тзв. Октроисани устав од 31. септембра 1931. године, врши поделу на усвојене и признате верске заједнице. Положај усвојених добиле су све верске заједнице које су биле законски признате у било ком делу, који је ушао у састав Краљевине. Статус признатих произлазио је из накнадног законског признања од органа нове државе.⁷ Постоје значајне разлике код појединих аутора приликом утврђивања броја усвојених и признатих верских заједница у Краљевини Југославији. Једна група аутора сматра да су тај статус имале Српска православна црква, Католичка са гркокатоличком, Евангеличка, Реформирана, Баптистичка, Методистичка, Назаренска, Старокатоличка, Исламска и Јеврејска.⁸ Према другом ставу, усвојене и признате биле су само: Српска православна црква, Католичка са гркокатоличком, Евангелистичка, Исламска и Мојсијева.⁹ Остале верске заједнице биле су забрањене и њихови припадници прогоњени. Усвојене и признате вероисповести имале су једнак статус пред законом и могле су своје обреде да исповедају јавно. Унутрашње верске послове самостално су уређивале, а закладама и фондовима управљале у границама закона. Верским представницима било је забрањено да духовну власт преко богомоља, написа верског карактера, или на неки други начин злоупотребљавају у партијске сврхе.

2. Закон о Српској православној цркви

Закон одређује да је Српска православна црква аутокефална са достојанством патријаршије. Верско учење исповеда јавно, слободно врши прописана богослужења и самостално уређује црквено-верске послове. Обезбеђено је самостално управљање и располагање црквеном имовином, фондовима и задужбинама, уз прописано ограничење вршења у складу са Законом, црквеним уставом и под врховним надзором државе. Црквене власти слободно доносе одлуке о прихватању задужбина

⁶ Стефановић, Ј., Односи између цркве и државе, Загреб, 1953, стр. 101. Усвојене и признате верске заједнице водиле су у име државе матице рођених, венчаних и умрлих, а брачне спорове пресуђивали су црквени судови. За припаднике Исламске верске заједнице, шеријатски судови решавали су и имовинско-правне спорове.

⁷ Устав Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца (Видовдански устав), члан 12, став 3, Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, ванредни број (142а), Београд, 28. јуни 1921. и Устав Краљевине Југославије, члан 11, став 1. и 3, Службене новине Краљевине Југославије, број 200, Београд, 3. септембар 1931.

⁸ Лазић, И., Правни и чињенични положај вјерских заједница у Југославији, зборник Вјерске заједнице у Југославији, Загреб, 1970, стр. 47; Унковић, В., Вјерске заједнице у увјетима настанка и развоја нове Југославије, необјављена докторска теза одбрањена на Правном факултету у Београду 1978, стр. 12; група аутора, Друштвено-политички положај и правни режим верских заједница у Југославији, Институт за савремену историју, Београд, 1972, стр. 5; Бјелајац, Б., О историчности малих протестантских верских заједница у Србији, текст у зборнику Удар на верске слободе, Алфа и Омега, Београд, 2001, стр. 33-41.

⁹ Радић, Р., оп. цит., стр. 21.

намењених остваривању верских задатака и циљева. Контролу прихода и расхода вршиће Српска православна црква према сопственом рачуноводству уређеном посебном уредбом. Врховни надзор над свим приходима и расходима Цркве врши Главна контрола, која прегледе обавља према указаној потреби, на захтев министра правде или самих црквених органа. Имовина служи за остваривање циљева Цркве и не може се одузимати осим у случају експропријације предвиђене законом. Црква као целина, укључујући њене саставне делове и установе, имају својство правног лица и способност стицања и располагања покретном и непокретном имовином.

Духовна, црквено-дисциплинска и црквено-судска власт припада само јерархији и спроводи се преко одговарајућих органа и представника. Имовинске, задужбинске и фондовске послове врши епископска власт у заједници са свештенством и народом преко самоуправних тела што ће се ближе уредити црквеним уставом. Црквена кривична дела и казне дефинисаће и прописати црквени устав. Цркву пред државом представља патријарх или његов заменик, а поједине епархије надлежни архијереји. Поступак за избор патријарха утврдиће се посебним законом, док ће начин избора епископа предвидети црквени устав. Избор патријарха и епископа потврђује краљ указом на предлог министра правде састављен у сагласности са председником министарског савета. Имовинско-правне интересе Цркве пред државом заступаће црквени органи утврђени уставом. Црквене потребе финансирају се приходима од црквених добара и фондова, средствима од државне накнаде, црквеним таксама, разрезима на приходе од манастирских и црквених имања, државне помоћи и посебним прирезима.

Прелазна и завршна наређења регулишу статус црквених усanova, надлештава и лица, која са државног прелазе на буџет Српске православне цркве и положај епархија у иностранству. Црквени устав доноси Свети архијерејски сабор и предлаже министру правде, који га после усвајања прослеђује краљу ради озакоњања. Министар правде овлашћен је да посебном уредбом, донетом уз саслушање предлога Светог архијерејског синода, пропише све потребне одредбе за извршење Закона. Организација Српске цркве предвиђена Законом и црквеним уставом мора се успоставити у року од две године од доношења Закона. Ступањем на снагу Закона и Устава, престаје важност свих уредаба и прописа чију материју су обухватили наведени акти.¹⁰

3. Закон о Исламској верској заједници из 1930. године

Према Закону сви муслимани сачињавају једну самосталну Исламску верску заједницу на чијем челу је реис ул улема као врховни поглавар. Исламска верска заједница јавно исповеда и учи своју веру, слободно врши верске обреде и самостално уређује верске, верско-просветне и вакуфске послове. Установљени су следећи органи Исламске верске заједнице: џематски меџлис на челу са џематским имамом, среска вакуфско-меарифска поверенства са шеријатским судијом као пред-

¹⁰ Закон о Српској православној цркви, Службене новине Краљевине Југославије, број 269, 1929, стр. 2010-2013.

седавајућим, муфтијства, улема меџлиси и вакуфско-меарифска већа у Сарајеву и Скопљу, Врховно верско старешинство у Београду са реис ул улемом као председником. Састав наведених органа, њихов делокруг рада и надлежности предвидеће Устав ИВЗ. Поступак за избор реис ул улеме, чланова Улема меџлиси и муфтија прописане се посебним законом. Реис ул улему, чланове Улема меџлиси и муфтије, на предлог министра правде састављеног у сагласности са председником Министарског савета, поставља краљ указом. Меншуру за обављање верских послова реис ул улема добија у Београду од посебног Савета, који сачињавају чланови оба Улема меџлиси, по три члана из састава вакуфско-меарифских већа и сви чланови врховних шеријатских судова.

Заједница самостално управља и слободно располаже верском имовином и вакуфима (задужбинама) у границама Закона, сопственог Устава и под врховним надзором државе. Надлежне исламске верске власти слободно одлучују о пријему задужбина намењених верским циљевима. Контролу прихода и расхода Исламска верска заједница врши самостално, преко својих надлежних власти, по поступку о рачуноводству, који ће се прописати уредбом и под надзором Главне контроле. Додатни прегледи врше се на захтев министра правде или надлежних тела Исламске верске заједнице. Имовина служи искључиво остваривању верских циљева и не може се одузимати осим у случају експропријације предвиђене законом. Својство правног лица има Исламска верска заједница и поједине установе предвиђене Уставом из чега произлази и способност да стичу покретна и непокретна добра и њима располажу. Исламску верску заједницу пред државом представља реис ул улема или његов заменик, а поједина муфтијства муфтије или заменици, односно шеријатске судије у местима где нису постављени. Имовинско-правне интересе ИВЗ пред државним органима заступају органи предвиђени уставом. Материјалне потребе Исламска верска заједница подмирује приходима од верских и вакуфско-меарифских добара и фондова, верским таксама, нарочитим разрезима на поједине самосталне вакуфе, добровољним прилозима и висијетима, сталном државном помоћи и верским прирезима.

Прелазна и завршна наређења прописују да се ступањем на снагу Закона, реис ул улема за Босну и Херцеговину и врховни муфтија за Србију и Црну Гору, као и сви чланови Улема меџлиси, врховног муфтијства и све муфтије стављају на располагање. Краљевим указом, на предлог министра правде састављеним у сагласности са председником Министарског савета, поставиће се први реис ул улема у Београду, четири члана Улема меџлиси са седиштем у Сарајеву и четири члана Улема меџлиси са седиштем у Скопљу, као и девет муфтија, којима ће министар одредити место службовања. Устав Исламске верске заједнице донеће на заједничкој седници, под председништвом реис ул улеме, сви чланови улема меџлиси, све муфтије и сви чланови врховних шеријатских судова. Предвиђено је да министар правде посебним правилником пропише начин рада те седнице. Министар правде је овлашћен да уредбом пропише све ближе одредбе потребне за правилно извршавање Закона водећи рачуна о предлозима Врховног верског старешинства. Законом и Уставом прописану организацију ИВЗ треба спровести у року од једне године од ступања на снагу Устава. Аустроугарски Статут од 15. априла 1909. године

престао је да важи, као и сви други закони, прописи и уредбе којима је регулисана делатност и положај Исламске верске заједнице. Послове које су вршила дотадашње вакуфско-меарифске и друге верске власти, обављаће до доношења Устава ИВЗ и успостављања организације нових власти нарочита поверенства постављена од министра правде. Посебном уредбом министар правде ће утврдити надлежност и делокруг рада поверенства и других власти, до доношења Устава ИВЗ.¹¹

3.1. Закон о Исламској верској заједници из 1936. године

Због познатих међународних и унутрашњих околности (појава фашизма и нацизма, убиство краља Александра), тадашње државно руководство морало је да промени тактику и начин придобијања муслиманског становништва за остварење својих планова. Председник Владе Милан Стојадиновић постигао је договор са Мехмедом Спахом о његовом уласку у Владу и прикључењу Југословенској радикалној заједници. Као услов за реализацију договореног, М. Спахо је тражио стављање ван снаге законодавства о Исламској верској заједници, чиме би се из руководства одстранили његови политички противници. Уредбом Владе од 28. фебруара 1936. године, стављени су ван снаге Закон о Исламској верској заједници и Устав Исламске верске заједнице у Краљевини Југославији.¹²

Уредбом са законском снагом о изменама и допунама Закона о Исламској верској заједници Краљевине Југославије, као и касније објављеним пречишћеним текстом Закона о ИВЗ Краљевине Југославије, муслиманско вођство успело је у значајној мери да ИВЗ ослободи туторства државе. Враћена су права исламским верницима да непосредно бирају представнике у најважније органе и да самостално располажу вакуфским добрима, уз утврђен општи надзор државе. Укинуто је Врховно верско старешинство и установљена функција реис ул улеме са ужим и ширим саветом. Вакуфско меарифска већа постала су вакуфско меарифски сабори. Уместо муфтије уведена је функција главног имама са ограниченим надлежностима. Састав главних органа и делокруг њиховог рада требало је да пропише нови Устав ИВЗ. Чланове Улема мецлиса бира посебно изборно тело од десет чланова, које одређује вакуфско-меарифски сабор после конституисања. Изборна тела са оба подручја бирају реис ул улему на заједничкој седници. Задржана је одредба да реис ул улему и чланове улема мецлиса поставља краљ указом. Врховни поглавар добија меншуру за вршење верских послова од посебног савета, који бирају оба вакуфско меарифска сабора.

Организација Исламске верске заједнице предвиђена Законом, требало је да се успостави у року од шест месеци од дана доношења Устава ИВЗ. Ступањем на снагу Закона престали су да важе сви прописи супротни његовим основним одредбама, а реис ул улема, свих осам чланова улема мецлиса и девет муфтија стављени су на располагање краљевској влади. Послове, које су до тада обављали верски и вакуфско-меарифски органи, вршили су до доношења Устава ИВЗ наиби (повереници), именовани од министра правде. Први наиб постављен је у Београду и ње-

¹¹ Закон о Исламској верској заједници Краљевине Југославије, Службене новине Краљевине Југославије, број 99-Х, од 7.2.1930.

¹² Група аутора, оп. цит., стр. 12.

гова дужност била је да спроведе ликвидацију Врховног верског старешинства. Избором реис ул улеме и предајом комплетне документације престаје његова дужност. Наиби су постављени у Сарајеву и Скопљу са задатком да преузму све послове вакуфско-меарифских већа и њихових управних одбора. Дужност наиба престаје избором вакуфских сабора.¹³

4. Закон о евангеличко хришћанским црквама и о реформованој хришћанској цркви у Краљевини Југославији

Евангелици аугсбуршке вероисповести (лутерани) у Краљевини Југославији сачињавају две засебне и једну од друге независне евангеличко-хришћанске цркве: словачку и немачку. Припадници реформованог вероисповедања (калвини) чине посебну Реформовану хришћанску цркву у Краљевини. Словачка и немачка евангеличка црква могу да организују Савез ради унапређења заједничких црквених интереса. Евангеличке и Реформована црква имају пуну слободу јавног исповедања вере и вршења верских обреда. Црквено-аутономна тела, власти и установе и њихова организација предвидеће се црквеним уставом. Цркве самостално уређују верске, просветне, добротворне и остале културне послове и управљају имовином у складу са утврђеним начелима, а у границама државних закона и под врховним надзором државе. Одлуке о пријему задужбина намењених црквеним циљевима доносе самостално и управљају њима под надзором државних задужбинских власти.

Цркве и њихова аутономна тела имају својство правног лица и сагласно томе могућност стицања и коришћења покретних и непокретних добара у складу са уставима и у границама закона. Имовина самоуправних тела и установа служи само остваривању верских циљева и не може се одузимати, осим у случајевима експропријације предвиђене законом. Контрола прихода и расхода врши се самостално по поступку о црквеном рачуноводству, који ће се прописати црквеним уставима и под надзором Главне контроле. Укључивање Главне контроле у преглед пословања могуће је на захтев црквених власти или министра правде. Материјална средства потребна аутономним телима и установама за остваривање планираних циљева подмирују се приходима од њихове имовине, црквених такси и приноса, прилога и поклона, задужбина и фондова, политичко-управних општина, из сталне државне помоћи и црквених приреза. Припадници наведених цркава дужни су да плаћају све дажбине и прирезе за покриће потреба надлежних аутономних тела и установа. Обавезе према црквама треба да испуњавају и верници који на одређеној територији имају имање или се баве трговинским и другим пословима, независно од места где станују.

Духовне и аутономне власти и установе свих цркава међусобну преписку и записнике могу да воде на матерњем језику. Исти принцип важи и за матрикуле и изводе и уверења из њих, али уз ограничење да не могу представљати јавни документ. Преписка са државним властима и издавање докумената за службену упо-

¹³ Уредба са законском снагом о изменама и допунама Закона о Исламској верској заједници Краљевине Југославије, Службене новине Краљевине Југославије, број 52-Х од 5.3.1936. и Закон о Исламској верској заједници Краљевине Југославије, Службене новине Краљевине Југославије, број 74-ХVI од 31.3.1936.

требу, као и писмено општење са другим црквама у држави, вршиће се искључиво на државном језику. Државни и општински службеници, војници и ђаци тих вероисповести имају одмор у смислу закона у следеће дане: Бадњи дан, Божић – два дана, Нова година, Велики Петак, Ускрс – два дана, Спасов дан, Духови – два дана и Празник реформације (31. октобар).

Црквено законодавство врши Синод сваке цркве. Црквеним уставом предвиђе се начин бирања врховних духовних старешина (бискупа, врховног сениора), главних световних старешина, као и других духовних и аутономних службеника. Избор врховних духовних старешина потврђује краљ указом на предлог министра правде састављеним у сагласности са председником Министарског савета, док министар правде одобрава избор врховних световних старешина. Духовници (свештеници) морају потпуно владати језиком којим говоре чланови црквене општине. Распоређивање лица без знања одређеног језика могуће је уколико избор изврши општина, а министар правде одобри. Службено верско звање може привремено добити и лице страног држављанства, уз претходно одобрење министра правде. Осуђења или лица под истрагом за кривична дела бешчашћа или која падну под стечај или старатељство не могу вршити дужност у аутономној служби док трају те околности.

Црквене општине несродне по језику исте цркве са осталим општинама могу да образују засебан сениорат, ако то омогућава број верника и њихово економско стање. Оснивање се врши на захтев две трећине црквених општина, које то желе и такав сениорат се самостално опредељује у саставу које цркве свог вероисповедања ће бити. Уколико једна трећина верника неке црквене општине говори другим језиком, обавезно се утврђује редослед богослужења на њиховом језику. Иступање због језика из старе и формирање нове или филијалне општине, обавезује вернике да пет година плаћају све доприносе старој општини. Немогућност изградње нове богомоље омогућава коришћење старе, уз утврђивање редоследа богослужења и прихватање трошкова одржавања. Цркве су дужне да у року од две године на синодима донесу уставе о целокупном уређењу, у складу са прописима Закона. Израђене уставе синоди достављају министру правде, који их после усвајања подноси краљу на озакоњење. Министар правде је овлашћен да пропише одредбе за извршавање закона водећи рачуна о предлозима аутономних управних власти. Евентуалне спорове између две цркве решава Савез, а уколико не буде образован, министар правде. Ступањем на снагу Закона престају да важе сви закони, уредбе и други прописи по предмету закона. Прописи којима је уређиван живот и рад црква престају да важе кад се успостави организација предвиђена Законом.¹⁴

5. Закон о верској заједници Јевреја у Краљевини Југославији

Верску заједницу Јевреја образују сви припадници јеврејске вероисповести, који живе у Краљевини Југославији и њима је загарантована пуна слобода јавног исповедања вере. Јевреји су организовани по вероисповедним општинама чији је задатак брига о верским и културним потребама чланства. Вероисповедне општине организују Савез, а ортодоксне Удружење, с тим да оба организациона облика, као и

¹⁴ Закон о евангеличко-хришћанским и о реформованој хришћанској цркви у Краљевини Југославији, Службене новине Краљевине Југославије, 17.4.1930.

поједине општине, посебним правилима утврђују унутрашње уређење, делокруг рада, права и дужности. Министар правде одобрава правила Удружења и Савеза, као и појединих општина. Јеврејске вероисповедне општине и њихов Савез, односно Удружење, представљају самоуправна тела, која самостално управљају културним и добротворним установама, укључујући и верску имовину и фондове, а под врховним надзором државе. Утврђено је право да слободно одлучују о пријему задужбина намењених верским задацима и да њима руководе у складу са одговарајућим законом, као и да располажу и стичу покретна и непокретна добра. Наведени субјекти самостално врше контролу прихода и расхода по поступку о рачуноводству прописаном од министра правде посебном уредбом. Комплетна имовина и пословање подлежу надзору државне Главне контроле, који се обавља на захтев министра правде, Савеза, Удружења или појединих општина.

Савез и Удружење представљају централне органе јеврејских вероисповедних општина свог верског правца у Краљевини. Њихова је обавеза да посредују у службеној комуникацији између државних власти и појединих општина и на захтев Министарства правде дају мишљења о пројектима закона и уредаба које се тичу верске заједнице. Јеврејске организације извршавају своје одлуке и прикупљају приходе. Свака вероисповедна општина једног или другог верског правца има прецизно утврђено подручје и њени припадници су сви Јевреји, који ту живе. Раздвајање и спајање општина може се извршити на захтев двадесет пунолетних и самосталних припадника, ако се докаже да је поступак проистекао из верских разлога и да нови организациони облик располаже средствима за издржавање службеника и рад потребних установа. Уколико неке општине остану без средстава за рад дозвољено је укидање или припајање њихових подручја суседним општинама. Одлуке о оснивању, издвајању, спајању и укидању доноси министар правде на предлог Савеза или Удружења у споразуму са заинтересованом општином.

Предвиђено је да правила вероисповедних општина садрже следеће одредбе: подручје и седиште општине, представништва и матичног уреда; права и дужности припадника; састав и начин избора управе, рок трајања функција и делокруг појединих органа; начин постављања – избора рабина, одредбе о његовим правима и дужностима, поступак избора других службеника, њихова права и дисциплинске прописе; начин извођења верске обуке; одредбе о приватним богомољама и верским састанцима; материјално обезбеђење верских установа; поступак разрезивања приноса и прикупљања средстава за издржавање општине и њених установа; пензиони статус службеника и њихових породица и начин измене правила.

Материјална средства за потребе појединих вероисповедних општина, Савеза и Удружења обезбеђују се приходима од имовине, верских такси, прилога и поклона, средствима од задужбина и фондова, давања политичких општина и сталне државне помоћи. Јевреји оба пола, који имају имовину или приход, дужни су да плаћају све врсте верских приноса и дажбина намењених за покриће потреба општине и њених установа. Уколико неки члан иступи из своје и пређе у другу јеврејску општину, која постоји у истом месту, обавезан је да до краја пете буџетске године плаћа одређене доприносе ранијој општини.

Духовни поглавар Верске заједнице Јевреја у Краљевини Југославији је врховни рабин са седиштем у Београду. Поставља се краљевим указом на предлог

министра правде, између три кандидата које заједнички бирају Главни одбори Савеза и Удружења, представници вероисповедних општина свих праваца из Београда, Загреба, Скопља, Сарајева, Новог Сада, Суботице и Осијека уколико нису заступљени у главним одборима и сви рабини на служби у јеврејским установама у Краљевини. Упражњено место врховног рабина попуњава се у року од шест месеци, а до избора функцију врши рабин одређен од министра правде на предлог Савеза и Удружења састављен у споразуму са оба рабинска синода. Принадљности врховног рабина и материјални расходи Врховног рабината покривају се из сталне државне помоћи Верској заједници Јевреја. Врховни рабин има право на пензију чиновника прве групе прве категорије и она се исплаћује из државног буџета по прописима Закона о чиновницима.

Врховни рабин председник је оба рабинска синода од којих један сачињавају три члана и два заменика из реда рабина ортодоксног верског правца, а други пет чланова и три заменика изабраних између осталих рабина. Чланове рабинских синода бирају скупштине рабина једног и другог верског правца. Рабински синоди, под председништвом врховног рабина, дају мишљења о свим верским питањима, која се спровode кроз Главни одбор Савеза и Удружења. Уколико Главни одбор Савеза не усвоји мишљење свога рабинског синода, коначну одлуку доноси специјални одбор у који улази шест чланова рабинског синода, међу којима је Врховни рабин и шест чланова нерабина Главног одбора одређених од управе Савеза. Специјалном одбору председава Врховни рабин и одлука се доноси простом већином гласова.

Духовни поглавари вероисповедних општина су рабини и они су вирилни (постављени) чланови општинских одбора приликом решавања верских питања. Када се ради о ортодоксним општинама рабини су вирилни чланови општинских одбора уопште. Општински одбори решавају верска питања у првом степену. Постављање (избор) рабина и свих службеника вероисповедне општине врше самостално. Рабин и остали верски службеници постављају се декретом председништва вероисповедних општина привремено или трајно. Привременост за рабина може трајати три године, а за остале службенике не дуже од пет година. Трајно постављени рабин или други верски службеник не може бити отпуштен из службе, осим на основу извршне дисциплинске пресуде, изречене према правилима дотичне општине, Савеза и Удружења. Службено верско звање у општини или државној служби добијају лица са квалификацијама приписаним од Врховног рабина и одређеног рабинског синода. Страни држављани могу само привремено бити постављени за чиновнике и службенике вероисповедних општина и то на основу одобрења министра правде. Звања представништва Савеза и Удружења, као и појединих општина, су почасна. Осуђена и лица под кривичном истрагом за одређена дела не могу бити бирана ни вршити дужност док трају те околности.

Дисциплинске кривице рабина и осталих службеника решавају се на основу правила појединих вероисповедних општина, Савеза и Удружења. Вероисповедне општине Савеза решавају дисциплинске кривице својих верских службеника, осим рабина. Савез јеврејских вероисповедних општина одлучује у другом и последњем степену о жалбама на одлуке општина, а као прва и последња инстанца дисциплинске кривице рабина. Када су у питању дисциплинске кривице ортодок-

сних рабина и других верских службеника ортодоксних општина тог правца, пре-суђује рабински синод. Дисциплински поступак против рабина и осталих верских службеника може покренути и Рабински синод по службеној дужности.

Службени језик јеврејских вероисповедних општина и њихових централних установа је државни језик и на њему се воде матрикуле и из њих издају документа са карактером јавних исправа. Јеврејска вероисповедна општина не може вршити верске обреде за припадника друге општине, осим у случају сахране, док верник не достави потврду о испуњењу свих обавезе према претходној општини. Државни и општински службеници, војници и ђаци имају одмор током следећих јеврејских верских празника: Пасха – прва два дана и последња два дана; Шевоут – два дана; Рош Ашана (Нова година) – два дана; Јом Кипур – један и по дан (пола дана уочи празника) и Сукот – прва два и последња два дана. Јеврејске вероисповедне општине обавезане су да у року од три месеца донесу правила утврђена Законом и да их поднесу Савезу, односно Удружењу, а они министру правде на потврду. Ступањем на снагу, престају да важе сви закони, уредбе и други прописи идентични предмету Закона.¹⁵

6. Заједничке одредбе

6.1. Државна помоћ и верски прирез

Будући да је Закон предвидео да одређен број црквених установа, надлештава и лица са државног пређу на буџет СПЦ у Прелазним и завршним наређењима одређено је да министар правде и министар финансија донесу посебну уредбу ради регулисања тог питања.¹⁶ Обавезе државе за потраживања Цркве у Србији и Црној Гори уредиће се споразумно између министара правде и финансија и Светог архијерејског сабора. Износ накнаде, која ће се исплаћивати отсеком или у годишњим сумама, утврдиће се посебном уредбом чије ће промена бити могућа само уз претходну сагласност Архијерејског сабора. Готово идентична ситуација предвиђена је и у случају преласка исламских верских надлештава и лица са државног на буџет ИВЗ. Уредбом два министра утврдиће се државна помоћ ИВЗ из буџета узимајући у обзир све расходе по финансијском закону, као и износ бира у Србији загарантованог дотадашњим прописима, укључујући и суму потребну за покриће личних и материјалних расхода Врховног верског старешинства у Београду и Улема меџлиса у Скопљу. Исламски верски прирез, који се према дотадашњим законским прописима, наплаћивао у Босни и Херцеговини, прикупљаће се и даље и трошити за прописане намене док се не примене одговарајуће одредбе Закона.

Законом је предвиђена стална државна помоћ евангеличким и реформованој цркви, која ће се уредити посебном уредбом донетом од надлежних министара, по саслушању врховних црквених власти, а на основу стварних потреба. Помоћ ће се исплаћивати преко врховних црквених власти сразмерно броју њихових припад-

¹⁵ Закон о верској заједници Јевреја у Краљевини Југославији, Службене новине Краљевине Југославије, број 301, од 24. децембра 1929.

¹⁶ Више о законодавству у том периоду, Пантић, Д., Српска православна црква у Краљевини Југославији 1929-1941, Источно Сарајево, 2006, Имамовић, М., Опште карактеристике вјерског законодавства шестојануарске диктатуре, Гласник Врховног исламског старешинства, Сарајево, 1991/2, стр. 151-159.

ника. Уколико политичко-управне општине планирају помоћ за верске садржаје, потребно је да укључе и ове цркве водећи рачуна о броју њихових припадника на одређеном подручју. Када је у питању Јеврејска заједница, државна помоћ уредиће се посебном министарском уредбом донетом уз саслушање Савеза и Удружења. Приликом одређивања суме имаће се у виду стварне потребе, а помоћ ће се уплаћивати Савезу и Удружењу према броју припадника у општинама. Уколико политичке општине предвиде помоћ за верске потребе, дужне су да укључе и јеврејску општину сразмерно броју верника.

Прирез на непосредни порез, који православни верници, припадници исламске вере и порески обвезници евангеличко-хришћанских цркава и реформоване цркве плаћају држави, имају право да за своје потребе распишу патријаршија, епархије, поједине црквене општине, Вакуфско-меарифско веће, Среско вакуфско-меарифско веће и џематски меџлис, као и евангеличка и реформована црквено-аутономна тела предвиђена црквеним уставима, али само под условом да редовни приходи не подмирују планиране расходе. Одлуку о расписивању приреза за тачно одређено време доносе органи овлашћени црквеним и верским уставом и она постаје пуноважна када је одобри министар финансија у споразуму са министром правде. Министарско одобрење није потребно уколико прирез расписује црквена општина по закључку црквено-општинског збора, џематски меџлиси по закључку џематског збора и евангеличка и реформована црквена општина по закључку општинског збора под условом да очекивана сума не прелази 10% од утврђеног државног пореза и за одлуку се изјасне представници који чине 75% укупног пореског задужења. Одобрење за такав прирез дају црквене власти одређене уставом, надлежно Вакуфско-меарифско веће и евангеличке и реформоване власти предвиђене уставом. Одобрене црквене прирезе прикупљају органи државне пореске администрације на идентичан начин као остале порезе и уплаћују их тромесечно надлежним црквеним и верским властима.

6.2. Олакшице

Званичне радње црквених власти у јерархијском и самоуправном делокругу подлежу плаћању такси у корист СПЦ, које прописују надлежни органи посебним правилником одобреним од министра правде у споразуму са министром финансија. Када је у питању ИВЗ, таксе се плаћају за све званичне радње верских и вакуфско-меарифских органа, прописаних од вакуфско-меарифских већа посебним правилником одобреним од надлежних министара. Државне и самоуправне власти, на захтев црквених и верских органа, пружају административну помоћ неопходну за извршавање законитих наређења и пуноважних одлука и пресуда донетих од надлежних црквених тела и исламских власти. Црквени судови Српске православне цркве могу у циљу извођења доказа тражити правну помоћ редовних судова. Када је у питању Јеврејска заједница, Закон додатно утврђује обавезу државних и самоуправних власти да наплаћују правилно разрезане дажбине и таксе. Службена преписка и аманетна пошта свих црквених и верских власти и установа ослобођени су плаћања поштарине и телеграфске таксе. Зграде намењене богослужењима, црквено-просветним и добротворним установама, заводи за црквене и верске потре-

бе, архијерејски, бискупски, манастирски, парохијски и жупнички домови, станови активних верских службеника, гробља, дворишта, као и културно-историјски споменици свих цркава и верских заједница, ослобођени су јавних дажбина. Свештена лица мирског и монашког реда, особе које по постављењу обављају исламску верску службу, духовна лица (свештеници) и рабини нису обавезна да лично врше јавне послове, који се према прописима вере не слажу са њиховим чином и позивом. Уколико државне власти из своје надлежности покрену кривични поступак против неког свештеног лица или исламског верско-самоуправног службеника дужне су одмах да обавесте надлежну црквену и верску власт. Обавеза благовременог обавештавања надлежног архијереја, муфтије, врховног духовног старешине, Врховног рабина, Савеза и Удружења постоји и после доношења одлуке о кривици. Свештенике, имаме и евангеличке и реформоване духовнике (свештенике) у државним болницама, казним и сличним заводима и другим државним установама на предлог архијереја, Улема меџлиса и врховног духовног старешине, поставља надлежни министар.

6.3. Верске школе

Управу и надзор над црквеним верским аутономним духовним школама Српске православне цркве и Исламске верске заједнице врше надлежне црквене и верске власти. Одлуку о оснивању доноси Свети архијерејски сабор и надлежна исламска верска власт, који прописују наставни план и програм предавања и постављају и разрешавају управнике. Уколико дође до оснивања евангеличких и реформованих школа биће под управом и надзором уставом одређене црквене власти, која решава о оснивању, прописује наставни план и програм предавања и поставља и разрешава управнике. Јеврејски средњи теолошки завод има статус признате верске школе којим управља Савез јеврејских вероисповедних општина. Уколико сличан завод оснује ортодоксни правац њиме ће управљати одговарајуће Удружење. Дипломе стечене на иностраним заводима цениће надлежни рабински синод. Министар просвете даје одобрење за оснивање школа и посебном одлуком потврђује наставне планове. Свети архијерејски синод, надлежни исламски верски органи и црквене власти за евангелике и реформоване утврђују потребну спремност наставника и васпитача у тим школама и доноси одлуке о њиховом постављењу и разрешењу. Непосредни надзор над радом верских школа врши надлежни архијереј, одговарајући верски орган за ИВЗ, а за евангелике и реформоване врховни духовни старешина, који имају обавезу да подносе редовне извештаје Светом архијерејском синоду, Улема меџлису и црквено-аутономној власти, као и право да упућује предлоге за постављање професорског и васпитачког кадра. Евангелици и реформовани своје кадрове школоваће у иностранству док се не стекну услови за отварање одговарајућих школа. Министру просвете поверен је врховни надзор над радом свих верских школа у Краљевини.

Закон прописује да усаглашеност предавања на богословским факултетима у саставу државних универзитета са православном вером контролише Свети архијерејски синод. Уочавање великих несагласности даје право Синоду да покрене иницијативу код министра просвете за њихово отклањање. Професори и доценти

богословских факултета, који се бирају по Закону о универзитету, постављају се пошто Свети архијерејски синод оценом утврди и верску подобност кандидата: Уколико дође до оснивања државног шеријатско-правног, односно исламског верског факултета или неке друге школе у том рангу, Врховно исламско старешинство је овлашћено да предузме мере ради усаглашавања предавања са исламском вером. Појава проблема те врсте подразумева покретање поступка код министра просвете у циљу њиховог отклањања. Професори и доценти таквих факултета, а који се бирају по закону о Универзитету, поставиће се пошто Улема меџлис посебном оценом утврди њихова верска подобност.

6.4. Верска настава

Верска настава предаје се у свим државним и приватним школама уз сагласност надлежних црквених и верских органа и поштовање одредаба школских закона.¹⁷ Наставне планове и програме прописује надлежни министар узимајући у обзир потребе верског образовања по предлогу Светог архијерејског сабора за децу православне и Улема меџлиса за децу исламске вероисповести. Када је у питању евангеличка, реформована и јеврејска верска настава полази се од предлога надлежних црквених власти одређених уставом и Савеза јеврејских вероисповедних општина и Синода ортодоксних рабина. Уџбеници веронауке издају се у складу са законом, а Свети архијерејски синод, Улема меџлис, надлежне евангеличке и реформоване црквене власти и Савез јеврејских вероисповедних општина и Синод ортодоксних рабина дају одобрење у погледу верске садржине. Наставу веронауке у државним основним школама могу изводити квалификовани парохијски свештеници, имами, жупници, духовна лица или посебно оспособљени вероучитељи, у смислу прописа Закона о народним школама. Уколико не постоји могућност ангажовања таквог кадра, веронауку ће предавати учитељи школа православне и исламске вероисповести, односно евангеличког и реформованог вероисповедања. Вероучитеље из реда свештених лица, имама и духовних лица у свим народним школама поставља министар просвете са списка кандидата предложених од надлежне црквене и верске власти, Савеза јеврејских вероисповедних општина и Синода ортодоксних рабина. Када су у питању средње школе вероучитеље, такође, поставља министар уз обавезу кандидата да поднесу писмено одобрење надлежних црквених органа, верских власти, Савеза јеврејских вероисповедних општина и Синода ортодоксних рабина да могу предавати тај предмет. Министар просвете премешта и разрешава дужности све вероучитеље по одредбама школских закона. Вероучитеље у свим приватним школама поставља и премешта управа школе по одобрењу надлежног епископа, верских и црквених власти и надлежне јеврејске вероисповедне општине и на њих се примењују све одредбе школских закона. Надлежна црквена и верска власт може одузети већ издато одобрење оним вероучитељима који наставу изводе супротно православној вери, евангеличком и реформованом вероисповедању, или за које се оцени да животом и радом не заслужују обављање те дужности. Када је у

¹⁷ Члан 17. став 2. Закона о Исламској верској заједници Краљевине Југославије прописује да ученици исламске вере не могу сарађивати ни присуствовати било којој свечаности у школи и ван ње, која носи обележја свечаности искључиво друге вере.

питању неусклађеност предавања са јеврејском вером, издато уверење одузима Савез јеврејских вероисповедних општина и Синод ортодоксних рабина.

Закон о Исламској верској заједници Краљевине Југославије од 31. марта 1936. године садржи значајне измене у односу на решења из претходног Закона. Веронаука је обавезан предмет и изводи се под надзором надлежних верских власти. Изасланици Улема меџлиса имају право да два пута годишње изврше преглед свих школа и утврде извођење веронауке сагласно правилима. Наставне планове и програме веронауке прописује министар просвете уз споразум са надлежним верским органима и по саслушању Главног просветног савета. Министар просвете прописује и уџбенике веронауке, али само уколико је одобрен од верских власти. Верска настава предаје се два часа недељно у одељењима где постоји довољан број ученика, а уколико је у питању супротан случај саставља се више одељења и организују заједнички часови. Улема меџлис може одузети право наставе вероучитељу ако се утврди да је радио противно исламским прописима. Управа школе дужна је да таквог вероучитеља удаљи из наставе по добијању обавештења од Улема меџлиса. Одлука Улема меџлиса прослеђује се и министру просвете, који са таквим вероучитељем поступа у складу са законом. Школске власти могу разрешити вероучитеља за кога се установи да је неспособан за наставничку службу или чије укупно понашање није у складу са дужношћу коју обавља, уз обавезу прослеђивања такве одлуке Улема меџлису. Настава и понашање наставника у јавним и приватним школама, као и садржај школских уџбеника, морају поштовати верско осећање ученика исламске вере. Предавања морају бити тако организована да не спречавају ученике исламске вере у обављању њихових верских дужности. Одредбе о томе прописале надлежни министар у споразуму са реис ул улемом.¹⁸

7. Римокатоличка црква

Конкордати Свете Столице закључени са појединим државама наставили су правно дејство у границама територија, које су после завршетка Првог светског рата укључене у састав Краљевине СХС, али као унутрашњи државни закони без снаге међународног уговора. Аустроугарски конкордат закључен у Бечу 18. августа 1855. године, а стављен ван снаге одлуком цара Фрање Јосифа 30. јула 1870. године и даље је важио у Хрватској: „У Хрватској се сматрало, да аустријски конкордат из 1855. у Хрватској и Славонији и даље вриједи као државни закон, јер је банска конференција одлучила, да сви закони из апсолутистичког раздобља остају у Хрватској на снази, док не буду изријеком дерогирани”.¹⁹ Сложено питање уређења Католичке цркве у Босни и Херцеговини дефинисано је потписивањем Конвенције између Свете Столице и Аустро-Угарске 8. јуна 1881. године. Положај католичке мањине у Црној Гори уређен је Конкордатом, који у оригиналу има назив „Уговор“, потписаним 18.8.1886. године, а ратификованим од црногорске скупштине

¹⁸ Закон о Исламској верској заједници Краљевине Југославије, Службене новине, број 74-XVI од 31.3.1936. године.

¹⁹ Мужих, И., Католичка црква у Краљевини Југославији, Сплит, 1978, 16. Видети, такође, Е. Ловрић, Е., Вриједност конкордата у Хрватској прије и након слома Аустро-Угарске, Мјесечник, 47/1921, 4-5, стр. 197-216.

7.10.1886. године.²⁰ После дугогодишњих преговора Краљевина Србија је односе са Светом Столицом уредила Конкордатом ратификованим на заседању Скупштине у Нишу 26.7.1914. године.²¹ Закон о конкордату између Србије и Свете Столице у Риму, како гласи пуни назив тог акта, релативно је кратак и садржи 21 члан.²²

Током јануара 1919. године Влада Краљевине СХС затражила је нотификацију код Ватикана, али је признање одбијено са мотивацијом да се сачека исход преговора у Версају. После пропасти планова о спасавању Аустро-Угарске на чему је инсистирао Ватикан, нотом државног секретара кардинала De Gasparija од 6.11.1919. године Света Столица признала је нову државу. Изванредни изасланик и опуномоћени министар Краљевине СХС предао је акредитиве 13.3.1920. године, а апостолски нунциј 6.4.1920. године, чиме су успостављени редовни дипломатски односи. Доношењем Видовданског устава стекли су се услови да папа Бенедикт XV посебном изјавом од 21. новембра 1921. године стави ван снаге уговоре Ватикана са државама којима је до конференције у Версају припадала територија нове државе.²³ После извршене верске анкете са представницима Католичке цркве (16.11.1921. године) и упознавања са главним проблемима у односима и тежишним захтевима поднетих од бискупа КЦ, државни органи донели су 1922. године одлуку о отпочињању преговора са Ватиканом ради закључења конкордата. Преговори су започели 1925. године и трајали са прекидима пуних десет година. Конкордат су у Риму 25. јула 1935. године потписали Људевит Ауер, министар правде и чувар државног печата у Влади Милана Стојадиновића и државни секретар Еугеније Раселли (будући папа Пије XII). После упознавања са текстом потписаног конкордата Свети архијерејски сабор СПЦ одржао је заседање и заузео став да је у питању штетан документ којим се суштински и у неповољном смислу мења положај СПЦ и дају посебне привилегије Католичкој цркви. После две године оклевања, влада Милана Стојадиновића поднела је текст Скупштине, који је изгласан 23.7.1937. године. Жестоки протести Српске православне цркве – прерасли у конкордатску кризу, принудили су Владу да привремено одложи изношење конкордата пред Сенат ради ратификације. Даље заоштравање ситуације утицало је на Владу да новембра 1937. године коначно повуче текст конкордата из скупштинске процедуре. Конкордат је имао 38 чланова и њиме су била обухваћена следећа питања: опште одредбе; црквене покрајине; хијерархија, клер и редовништво; имовински положај; школство и васпитање; молитва за владара; народне мањине; брачно прво; католичка акција, нунциј и завршне одредбе.²⁴

²⁰ Уговор између Свете Столице и Црногорске владе, Издавачко и књижарско предузеће Геце Кона а.д., Београд 1934, стр. 30-34.

²¹ Уговор између Свете Столице и Црногорске владе, Издавачко и књижарско предузеће Геце Кона а.д., Београд 1934, стр. 30-34.

²² Видети, Новаковић, Д., Конкордати Књажевине Црне Горе и Краљевине Србије склопљени са Ватиканом 1866. и 1914. године, Архив за правне и друштвене науке, 2002, број 4, стр. 533-558.

²³ Радић, Р., Живот у временима: Патријарх Гаврило (Дожић) 1881-1950, Београд, 2011, стр. 273.

²⁴ Видети, Мужих, И., оп. цит., Илић, П., Ватикан и слом Југославије у Другом светском рату, Београд, 1995; Мишовић, М., Српска црква и конкордатска криза, Београд, 1983; Кушеј, Р., Конкордат, устава ин верска равноправност, Љубљана, 1937; Стефановић, Ј., оп. цит., Цемовић, М., Конкордат између Свете Столице и Краљевине Југославије, Београд, 1937, Вурдеља, Д., Обезглављена црква, I део; Трст, 1964, Симић, С., Ватикан против Југославије, Титоград, 1958. година; Мемоари патријарха српског Гаврила, Париз, 1974, Лазих, И., оп. цит.

Закључак

Обухватајући делове Аустро-Угарске у којима су живела два конститутивна народа римо католичке вере, као и Босну и Херцеговину са бројном муслиманском заједницом, нова држава била је мултиконфесионална што је искључивало могућност успостављања државне вере на начин како је то било уређено у краљевинама Србији и Црној Гори. Прихваћена обавеза поштовања правног положаја стеченог у покрајинама укљученим у састав нове државе, ограничила је могућност нових решења и условила признавање потпуне равноправности ислама и традиционалног протестантизма. Договорено и у различите документе унето и потписано почело је да се заборавља и бледи од тренутка када је држава конституисана и почеле жестоке политичке борбе, које је свака национална групација користила са циљем да узме што бољу и чвршћу позицију.

Доношењем Закона о Српској православној цркви завршен је готово десетогодишњи рад обележен несналажењем и неприлагођеношћу епископата новој друштвеној стварности, протестима народа неспремног да изгуби кроз историју стечен утицај на црквене послове, теоријским дилемама и жестоким полемикама стручњака око уставне позиције Цркве и њеног новог односа са државом. Анализа Закона јасно показује да је Црква у значајној мери успела да елиминира утицај државе и обезбеди самосталност у решавању свих питања директно повезаних са очувањем и поштовањем канонског поретка. Омеђена уставним одредбама, уз коришћење позиције јаче преговарачке стране, држава је задржала одлучујућу одлуку приликом избора патријарха и епископа, омогућила увид у црквене финансије и успоставила флексибилне механизме контроле у секторима верског живота који су били предмет заједничког рада.

Положај и организација Исламске верске заједнице и комплетирање законодавства о њој, морају се посматрати у контексту тадашњих збивања и односа снага на политичкој сцени. Сасвим је извесно да су муслимани захваљујући бројности представљали реалну политичку снагу о којој се морало водити рачуна. Због тога се годинама одуговлачило са стварањем јединствене Исламске заједнице, а када је створена, стављена је под потпуну контролу државе. Један од циљева промена извршених 6. јануара 1929. године, био је да се уз помоћ верске организације добије подршка муслиманског становништва за остварење државног и националног јединства. Успех је био могућ само уколико се босански муслимани одвоје од тадашњег неоспорног вође др Мехмеда Спаха. Усвојено законодавство о Исламској верској заједници омогућило је да се у првој фази у најважније органе и тела укључе појединци спремни на ангажовање ради остваривања циљева државне политике, док су у другој приоритет добиле активности усмерене на ослобађање од успостављене државне контроле.

Закони о евангеличко-хришћанским црквама и реформованој хришћанској цркви и Закон о верској заједници Јевреја у Краљевини Југославији, у великој мери садрже решења карактеристична за законе о СПЦ и ИВЗ уз додатне одредбе којима се уређују сложени међусобни односи немачке и словачке евангеличке цркве, као и Савеза јеврејских вероисповедних општина и Удружења, као организационог облика ортодоксних општина. Задржани су сви механизми државне контроле, али

и показана значајна флексибилност у питањима аутономије и управљања имовином, јер се радило о мањинским црквама и верским заједницама, које су увек имале могућност да свој положај интернационализују и добију адекватну помоћ од покровитеља из иностранства. Сложено питање односа са Католичком црквом и њеног положаја у новој држави остало је неуређено због неспремности владајуће елите и отпора Српске православне цркве да се до краја доведе ратификација већ потписаног конкордата.

Сумирајући изнесено може се констатовати да основну карактеристику усвојеног верског законодавства представљају заједничке одредбе, којима је потврђено да су верске заједнице део државног система и да држава врши контролу њиховог рада. Закони су предвидели да највише поглаваре бира посебно изборно тело или други надлежни орган, а да избор указом потврђује краљ на предлог министра правде и председника министарског савета. Усвојени закони и одредбе Устава од 31. септембра 1931. године у коме се прецизира да „вере могу бити признате само законом“, разрешавају дилему и потврђују право на легално постојање у Краљевини Југославији Српској православној цркви, Католичкој цркви, Исламској верској заједници, Евангеличкој цркви а.в. (словачка и немачка), Реформованој цркви и Верској заједници Јевреја.

Литература

- Бјелајац, Бранко, О историчности малих протестантских верских заједница у Србији, текст у зборнику, Удар на верске слободе, Београд, 2001.
- Боца, Стефан., епископ далматински, Српска црква у Далмацији и Боки Которској, Српска православна црква 1219-1969, споменица о 750-годишњици аутокефалности, издање Светог архијерејског синода СПЦ, Београд, 1969.
- Веселиновић, Рајко, Преглед историје цркве у Старој Србији и Македонији од 1766. до 1919. године, Српска православна црква 1219-1969, споменица о 750-годишњици аутокефалности, издање Светог архијерејског синода СПЦ, Београд, 1969.
- Веселиновић, Рајко, Преглед историје карловачке митрополије од 1695. до 1919. године, Српска православна црква 1219-1969, споменица о 750-годишњици аутокефалности, издање Светог архијерејског синода СПЦ, Београд, 1969.
- Веселиновић, Рајко, Српска православна црква у Босни и Херцеговини, Српска православна црква 1219-1969, споменица о 750-годишњици аутокефалности, издање Светог архијерејског синода СПЦ, Београд, 1969.
- Вурдеља, Драгољуб, Обезглављена црква, I део, Трст, 1964.
- Гардашевић, Благота, Организационо устројство и законодавство православне цркве између два светска рата, Српска православна црква 1920-1970, споменица о 50-годишњици васпостављања Српске патријаршије, издање Светог архијерејског синода СПЦ, Београд, 1971.
- Група аутора, Друштвено-политички положај и правни режим верских заједница у Југославији, Институт за савремену историју, Београд, 1972.
- Дурковић Јакшић, Љубомир, Удео цетињске митрополије у борби за успостављање редовног стања у Српској православној цркви, Српска православна црква 1219-1969, споменица о 750-годишњици аутокефалности, издање Светог архијерејског синода СПЦ, Београд, 1969.

- Закон о евангеличко-хришћанским и о реформованој хришћанској цркви у Краљевини Југославији, Службене новине Краљевине Југославије, 17.4.1930.
- Закон о Исламској верској заједници Краљевине Југославије, Службене новине Краљевине Југославије, број 99-Х, од 7.2.1930.
- Закон о Исламској верској заједници Краљевине Југославије, Службене новине Краљевине Југославије, број 74-ХVI од 31.3.1936.
- Закон о конкордату између Србије и Свете Столице, Српске новине, број 199 од 3. септембра 1914.
- Закон о Српској православној цркви, Службене новине Краљевине Југославије, број 269, 1929.
- Закон о верској заједници Јевреја у Краљевини Југославији, Службене новине Краљевине Југославије, број 301, од 24. децембра 1929.
- Илић, Предраг, Ватикан и слом Југославије у Другом светском рату, Београд, 1995.
- Имамовић, Мустафа., Опште карактеристике вјерског законодавства шестојануарске диктатуре, Гласник Врховног исламског старјешинства, Сарајево, 1991/2.
- Кушеј, Радо, Конкордат, устава ин верска равноправност, Љубљана, 1937.
- Лазих, Иван, Правни и чињенични положај вјерских заједница у Југославији, зборник Вјерске заједнице у Југославији, Загреб, 1970.
- Ловрић, Едо, Вриједност конкордата у Хрватској прије и након слома Аустро-Угарске, Мјесечник, 47/1921, 4-5.
- Мемоари патријарха српског Гаврила, Париз, 1974.
- Мишовић, Милош, Српска црква и конкордатска криза, Београд, 1983.
- Муџић, Иван, Католичка црква у Краљевини Југославији, Сплит, 1978.
- Новаковић, Драган, Конкордати Књажевине Црне Горе и Краљевине Србије склопљени са Ватиканом 1866. и 1914. године, Архив за правне и друштвене науке, Београд, број 4, 2002.
- Пантић, Драган, Српска православна црква у Краљевини Југославији 1929-1941, Источно Сарајево, 2006.
- Радић, Радмила, Вером против вере, Београд, 1995.
- Радић, Радмила, Живот у временима: Патријарх Гаврило (Дожић) 1881-1950, Београд, 2011.
- Симић, Сима, Ватикан против Југославије, Титоград, 1958.
- Слијепчевић, Ђоко, Историја Српске православне цркве, друга књига, Минхен, 1966.
- Стефановић, Јован, Односи између цркве и државе, Загреб, 1953.
- Троицки, Сергије, Верска политика Краља Ујединитеља., Летопис матице српске, књига 343, свеска 1, 1935.
- Уговор између Свете Столице и Црногорске владе, Издавачко и књижарско предузеће Геце Кона а.д., Београд 1934.
- Унковић, Витомир, Вјерске заједнице у увјетима настанка и развоја нове Југославије, необјављена докторска теза одбрањена на Правном факултету у Београду 1978.
- Уредба о устројству Министарства вера од 31. јула 1919. године, Службене новине Краљевине СХС, број 86 од 22. августа 1919.
- Уредба са законском снагом о изменама и допунама Закона о Исламској верској заједници Краљевине Југославије, Службене новине Краљевине Југославије, број 52-Х од 5.3.1936.
- Устав Краљевине Југославије, Службене новине Краљевине Југославије, број 200, Београд, 3. септембар 1931.

Устав Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца (Видовдански устав), Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, ванредни број (142а), Београд, 28. јуни 1921. Цемовић, Марко, Конкордат између Свете Столице и Краљевине Југославије, Београд, 1937.

Церанић, Иван, Конфесионалне заједнице у Југославији, зборник Вјерске заједнице у Југославији, Загреб, 1970.

Шехић, Нусрет., Аутономни покрет муслимана за вријеме Аустроугарске управе у Босни и Херцеговини, Сарајево, 1980.

Dragan Novaković, Ph.D., Scientific Advisor,
Ministry of Justice – Directorate for Cooperation with Churches and Religious Communities

SOLVING RELIGIOUS ISSUES IN THE KINGDOM OF SCS / YUGOSLAVIA AND THE ADOPTION OF THE LAW BY RECOGNIZED RELIGIOUS CONFESSIONS

Summary: Herein we have presented the conditions under which the Kingdom of Yugoslavia had been solving the complex issue of the position of churches (denominations) and religious communities, which had, up to the period of Unification (the establishment of The Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes), been functioning under different and very often quite opposed legal and political systems. Political agreement had been made concrete through the existing Constitutions in which the modern principle of the separation of church and religious communities from the State had not been applied and realized. The executed coup d'état had inaugurated a new political reality characterized by its promotion of the concept of state and national unity. The visible influence of religious communities on various social strata within the population had contributed to their participation in the implementation of the new policy, out of which there ensued the passing of a special legislature and the intensification of negotiations with the Vatican on the adoption of a Concordat, in order to regulate the position of the Catholic Church. The adopted Laws clearly show that the churches had, to a certain extent, succeeded in eliminating the influence of the state and had ensured independence in the resolution of all issues directly related to the respect of and safeguarding of the existing internal order. The general conception of the Laws did not give warranty to either side for proclaiming itself victorious, because the regime had in an appropriate manner achieved control over the existing confessions (denominations) and had eliminated the impermissible concept of a State Church, while retaining, at the same time, the solution under which churches (denominations) and religious communities had been given the status of Public Institutions of Special Significance.

Keywords: Kingdom of Yugoslavia, Legislature pertaining to Religion, legal position, Churches (denominations) and Religious Communities, the Concordat.